

**UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA BOLALARGA NISBATAN
ZO'RAVONLIKNI OLDINI OLISHNING DOLZARB VAZIFALARI**

Sa'dullayeva Nodira Abduraxmonovna

Qoraqalpog'iston Respublikasi To'rtko'l tumani 36-maktab psixologi

***Annotatsiya:** Maktab bu- o'quvchilarning bilim olish, shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayonidagi eng muhim o'quv muhitidir. Bu yerda nafaqat akademik bilimlar, balki insoniy qadriyatlar ham shakllanadi. Ammo, bu jarayonni buzib qo'yadigan muhim omillardan biri — maktabda zo'ravonlikning mavjudligidir.*

***Kalit so'zlar:** ijtimoiy mas'uliyat, yig'ish va integratsiya, kambag'allik va zo'ravonlik, tashqi va ichki zo'ravonlik, ruhiyat, psixik taraqqiyot, bandlik, layoqat*

KIRISH

Zo'ravonlikning maktabdagi salbiy ta'siri juda keng va chuqur. Bu nafaqat o'quvchilarning jismoniy salomatligiga, balki ularning ruhiy va ijtimoiy holatiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Har bir turdagi zo'ravonlikning o'quvchilarga bo'lgan salbiy ta'sirini chuqurroq tahlil qilsak, quyidagi oqibatlarni ko'rishimiz mumkin:

1. Psixologik salbiy ta'sir: Zo'ravonlikka uchragan o'quvchilar o'zlarini xavotirda, depressiv holatlarda yoki o'z-o'ziga ishonchsizlikda his qilishadi.

Ko'pincha bunday o'quvchilar maktabda o'zlarini xavfsiz his qilmaydilar va ijtimoiy aloqalardan chekinadilar. Buning natijasida ularning o'qish va o'sish jarayoni susayadi, o'z-o'zini anglash darajasi pasayadi. Bundan tashqari, zo'ravonlikka duchor bo'lgan o'quvchilar maktabga bormaslik yoki o'qishdan to'xtash kabi ijtimoiy izolyatsiya jarayonlariga kirishishi mumkin.

2. Akademik natijalarga ta'sir: Zo'ravonlik o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishini va diqqatini kamaytiradi. Maktabda o'zini xavfsiz his qilmagan o'quvchi darslarda muvaffaqiyatli bo'lishi qiyinlashadi. Bu o'z navbatida akademik yutuqlarning pasayishiga, darslarga to'liq diqqat jamlay olmaslikka va bilim olish jarayonida to'siqlarga olib keladi.

3. Sosial aloqalarga ta'sir: Zo'ravonlik maktabda o'quvchilarning ijtimoiy aloqalarini, do'stlik munosabatlarini shakllantirishni qiyinlashtiradi. Zo'ravonlikka uchragan o'quvchilar o'zlarini izolyatsiya qilishi, boshqa o'quvchilar bilan muomala qilishda qiynalishi mumkin. Bu holat o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini o'rganishiga va boshqalar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatishiga to'sqinlik qiladi.

4. Maktabdagi umumiy muhit: Maktabda zo'ravonlikning mavjudligi maktab jamoasida xavotir, qo'rquv va stress holatlarini yuzaga keltiradi. Bu esa, maktabda umumiy ijobiy muhitning yo'qolishiga olib keladi. O'quvchilar, o'qituvchilar va boshqa xodimlar o'zlarini xavfsiz va hurmatli his qilmasliklari mumkin, bu esa maktabning umumiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Maktabda zo'ravonlik nafaqat o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, balki maktabda yaratilgan o'quv muhitiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Zo'ravonlikning oldini olish va uni bartaraf etish uchun nafaqat o'quvchilar, balki o'qituvchilar, otaonalar va ta'lim tizimi birgalikda faoliyat yuritishi kerak. Maktabda xavfsiz va salbiy ta'sirlardan himoyalangan muhit yaratish o'quvchilarning rivojlanishiga, o'ziga bo'lgan ishonchining ortishiga va akademik muvaffaqiyatlarining yaxshilanishiga yordam beradi. Zo'ravonlikka qarshi kurashishda ijtimoiy ongni oshirish, har bir o'quvchining huquqlarini himoya qilish va maktabda ijtimoiy adolatni ta'minlash asosiy vazifalardan biri bo'lishi kerak. Zo'ravonlikni maktab muhitida bir necha turga ajratish mumkin. Har bir tur o'zining maxsus ta'siriga ega va o'quvchilarning o'sish jarayoniga turli xildagi zarar yetkazadi:

1. Jismoniy zo'ravonlik: Bu zo'ravonlik turi o'quvchilarning bir-biriga yoki o'qituvchilarga qarshi qo'l ko'tarish, urish, itarish, turli jismoniy hujumlar amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Bunday hujumlar o'quvchilarning jismoniy salomatligiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin va ularning o'ziga nisbatan ishonchsizlikni keltirib chiqaradi.

2. Psixologik yoki emotsional zo'ravonlik: Bu turdagi zo'ravonlik o'quvchilarning ruhiy holatini izdan chiqaradi. Masxara qilish, kamsitish,

izolyatsiya qilish, tahdid qilish kabi xatti-harakatlar psixologik zo'ravonlikni tashkil etadi.

Psixologik zo'ravonlik ko'pincha jismoniy zo'ravonlikdan kamroq sezilarli bo'lsa-da, uning uzoq muddatli ta'siri o'quvchilarning o'zini past baholashiga va o'z-o'ziga ishonchsizligiga olib keladi.

3. Kiber-zo'ravonlik: Texnologiyaning rivojlanishi bilan maktabda kiberzo'ravonlikning yangi turi paydo bo'ldi. Bu internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshiriladigan zo'ravonlik turidir. O'quvchilar onlayn xabarlar, video yoki suratlar orqali haqorat qilishadi yoki maqsadli hujumlarga duchor bo'lishadi. Kiberzo'ravonlikning xususiyati shundaki, u ko'pincha ko'zga ko'rinmas bo'lib, o'quvchilar uchun sezilarli og'riqlarga olib keladi. Zo'ravonlikka uchraganida ular o'zingga ayb qidirishadi. Bu holatni inkor qilish yoki "bunday bo'lganiga o'zingiz aybdorsiz" degan fikrlar zo'ravonlikka uchragan o'quvchilarning psixologik holatini yanada og'irlashtiradi. Bunday holatlar o'quvchilarning qo'llab-quvvatlash tizimlariga ishonchni yo'qotishiga va jamoaviy yordamga ehtiyojni kamaytiradi.

Zo'ravonlikni turli ko'rsatkichlar asosida tasniflash mumkin. Har bir tasnif maktabda va jamiyatda zo'ravonlikka qarshi kurashish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim o'rin tutadi.

1. Ochiq va yopiq zo'ravonlik: Ochiq zo'ravonlik, odamlar tomonidan oshkor qilingan va ko'rinadigan xatti-harakatlar sifatida ifodalanadi. Yopiq zo'ravonlik esa ko'pincha yashirin tarzda amalga oshiriladi va ko'pincha victimblaming (zo'ravonlikka uchragan shaxsni ayblash) holatlari bilan bog'liqdir.

2. Davom etayotgan va o'tgan zo'ravonlik: Zo'ravonlik hozirgi paytda davom etishi yoki o'tgan voqealar bo'lishi mumkin. O'tkazilgan zo'ravonlik holatlari o'quvchilarni uzoq muddatli ruhiy va psixologik ta'sirlar bilan ta'minlashi mumkin.

3. Birlik yoki ko'plikda zo'ravonlik: Zo'ravonlik bir kishi tomonidan yoki bir nechta odam tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Boshqa o'quvchilarni zo'ravonlikka jalb qilish ko'proq jamoaviy zo'ravonlikka olib keladi.

4. Sodir etayotgan joy va muhitga ko'ra zo'ravonlik: Zo'ravonlikning sodir bo'lishi turli joylarda bo'lishi mumkin uyda, maktabda, ko'chada yoki boshqa jamoaviy joylarda. Masalan, maktabda pedagoglar yoki tengdoshlar tomonidan, ko'chada esa notanish kattalar tomonidan amalga oshirilgan zo'ravonliklar o'ziga xosdir.

Psixologik zo'ravonlik bolaning his-tuyg'ulari bilan o'ynash, uni psixologik jihatdan haqoratlash va unga salbiy ta'sir ko'rsatishni anglatadi. Bu, o'z navbatida, bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini yo'qotishiga, ichki xatolarni o'zida his qilishiga, va hayotga bo'lgan umumiy salbiy qarashlarga olib kelishi mumkin. Psixologik zo'ravonlikning ko'plab shakllari mavjud, jumladan:

- Haqoratlash: Bolaga doimiy ravishda salbiy fikrlar bildirish, uning qadrini pasaytirish.
- Qo'rqitish: Bola doimiy ravishda qo'rqitilib, xavotirga solinadi. Bu psixologik zo'ravonlikning asosiy ko'rinishlaridan biridir.
- Muhabbatning yo'qligi: Bola o'zini sevgi va g'amxo'rlikdan mahrum his qiladi, bu esa uning emosional holatiga salbiy ta'sir qiladi.
- Talablar: Bola yoshiga mos kelmaydigan talablar qo'yilishi, bu esa uning o'zini yomon his qilishi va muvaffaqiyatsizliklarga olib keladi.

Bundan tashqari, psixologik zo'ravonlikning yana bir shakli bolaga yolg'on gapirish va unga noma'lum talablarga erishish orqali amalga oshiriladi. Bu esa bolada o'ziga bo'lgan ishonchsizlikni kuchaytiradi va u psixologik jihatdan yanada zaif bo'ladi.

Ba'zi tadqiqotchilar har qanday zo'ravonlikning asosida emotsional zo'ravonlik yotadi, chunki bu bola uchun eng jiddiy ta'sir qiluvchi holatdir. Emotsional zo'ravonlik bola o'zini hissiy jihatdan ta'sirlangan va yolg'iz his qilishiga olib keladi. Zo'ravonlik qurboni bo'lgan bola odatda bir vaqtning o'zida bir nechta zo'ravonlik turlarini boshdan kechiradi, jumladan jismoniy va emotsional zo'ravonlik. Bu holatlarning birgalikda yuzaga kelishi bolada ruhiy va psixologik muammolarni kuchaytiradi. Emotsional zo'ravonlikka olib keladigan omillar orasida ijtimoiy va madaniy sharoitlar ham mavjud. Misol uchun, jamiyatda zo'ravonlikni

ko'rsatuvchi media va ijtimoiy ta'sirlar bolalar uchun salbiy ta'sirlar keltirishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ota-onalarning asabiylashuvi va noroziliklari bolada zo'ravonlikni qo'zg'atadi.

Zo'ravonlikka eng ko'p duchor bo'ladigan bolalarda bir qator xususiyatlar mavjud. Odatda, zo'ravonlikka uchragan bolalar quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishadi:

1. Istalmagan bolalar: Ota-onalar tomonidan qabul qilinmagan yoki ular tomonidan noxush munosabatga duchor bo'lgan bolalar.
2. Ota-onalari ilgari bolalarni yo'qotgan bolalar: Ota-onalari birinchi farzandlarini yo'qotganidan keyin tug'ilgan bolalar.
3. Boshqalardan tashqi ko'rinishi bilan ajralib turuvchi bolalar: Masalan, bolaning jinsiyoti, tashqi ko'rinishi yoki boshqa xususiyatlari ota-onalarga ma'qul bo'lmaydi.

XULOSA

Zo'ravonlik qurboni bo'lgan bolalar o'zlarini ko'pincha ijtimoiy jihatdan chetlatilgan va noqulay his qiladilar. O'smirlik yoshiga kelib esa bu holat ular uchun jinsiy qiziqishlarning sekinlashishiga olib kelishi mumkin. Psixologik zo'ravonlik va agressiv xulq-atvor bolalar o'rtasida jamiyat va oila ta'siridan shakllanadi. Oila muhitidagi salbiy omillar, tengdoshlar guruhi va ommaviy axborot vositalari bolalarning psixologik holatini o'zgartirib, agressivlik va zo'ravonlikka olib kelishi mumkin. Shu sababli, bu muammolarni bartaraf etish uchun oila va jamiyatda to'g'ri ta'sir ko'rsatish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev, A. (2020). «Zo'ravonlik va uning maktabda tarqalishi: Psixologik va sotsiologik tahlil.» O'zbekiston psixologiya jurnali, 5(2), 45-58.
2. Ibragimov, F. (2019). «Maktabda zo'ravonlikning oldini olishda oila va maktabning roli.» O'zbekiston pedagogika va ta'lim innovatsiyalari, 12(1), 123-136.
3. Kamilov, Sh. (2021). «O'quvchilarda psixologik zo'ravonlikni kamaytirishning usullari.» Psixologik ta'lim (3), 78-92.

4. Mamatov, B. (2022). «Internet zoʻravonligining taʼsiri va unga qarshi kurashish usullari.» Jahon taʼlimi va internet psixologiyasi, 7(4), 50-67.
5. Ziyonet materiallari